

Kronikář Kosmas je s námi už devět staletí

(psáno pro e-zin *Rozhledna*, vydávaný spolkem Svatopluk; publikováno v říjnu 2025)

T. M.

21. října letošního roku uplývá 900 let od úmrtí prvního českého kronikáře Kosmy. Jde o muže, který na první pohled zůstává již jen neživou položkou v encyklopedii či učebnici, ale stačí se začíst do jeho *Kroniky Čechů* (*Chronica Boemorum*) a zjistíme, že je to možná jinak. Český překlad latinského originálu vyšel jen v posledním půlstoletí pětkrát (1975, 2005, 2011, 2012, 2025); vždy jde o překlad od Karla Hrdiny a Marie Bláhové (někdy vydáván jako aktualizovaný). Výraz „originál“ si ovšem vyžaduje upřesnění. Prvopis (autograf) se nedochoval; existuje tuce opisů (včetně opisů opisů) obzvláště kvalitní (mnohé z nich jsou uloženy v cizině), a polovina z nich pochází již z doby kolem r. 1200.

Kosmas vitální. Kněz Kosmas se narodil někdy kolem r. 1045, takže se dožil zhruba osmdesáti let. Svoji kroniku začal psát patrně až po sedmdesátce – v kulisách evropského středověku jde o mimořádný výkon.

Kosmas zcestovalý. Kosmův život můžeme rekonstruovat jen kombinací izolovaných zmínek v pramenech včetně jeho kroniky samotné. Kosmas pocházel z dobře situované rodiny, jejíž hlavou byl možná některý pražský kněz (celibát pronikal tehdy do českého kléru jen pozvolna). Kosmas byl typický late starter: téměř do třiceti let věku studoval v Praze na katedrální škole, a teprve pak vyrazil na studia do ciziny, kde pobýval zhruba 15 let: mj. byl žákem slavné katedrální školy v dnes belgickém Lutychu. Pak se vrátil do Čech a jako schopný a zkušený muž doprovázel české církevní diplomaty po několika dalších zemích, od Itálie až po Uhry, kde byl vysvěcen na kněze.

Kosmas evropský. Evropské prostředí i kulturu Kosmas poznal na vlastní kůži i četbou. Díky Kosmově kronice snadno usvědčíme z omylu autory učebnicové poučky, že středověk se odvrátil od antiky. Když v Kosmově podání kněžna Libuše slíbí nespokojeným mužům, že jim tedy obstará mužského vládce, připomene starověkou bajku o holubech, kteří si v bláhové naději zvolili za knížete jestřába. A když Kosmas vypráví, jak Břetislav (Kosmův největší oblíbenec mezi českými knížaty) unesl krásnou Jitku ze Schweinfurtu, hýří přírovnáními, jimiž českého dědice trůnu nadřazuje Odysseovi i Paridovi: *Musí mu ustoupit ithacký hrdina, že chytrým důvtipem vypátral Thydydna syna (= Achillea), ani se nesmí chlubit pastýř z Ilia, že Tyndarovnu (= Helenu) unesl z Amykel (= ze Sparty), protože tento jinoch Břetislav oba dva předčí srdnatostí i nesmírnou odvážností.* A pro rekonstrukci některých dávných českých událostí Kosmas využívá paralely s fakty z evropských dějin i současné politiky – jak si ještě ukážeme.

Kosmas geopolitický a vlastenecký. Když Kosmas na úvod své kroniky charakterizuje zemi Čechy, uvádí mj.: *Je to divná věc a lze z ní uvážít, jak vysoko se vypíná tato země: nevtéká do ní žádná cizí řeka, nýbrž všechny řeky malé i velké, pojaty arci do větší řeky, jež se nazývá Labe, plynou až do Severního moře.* Jde tu o metaforu se širokými konsekvencemi. Fakt, že z Čech řeky pouze vytékají, se shoduje s portrétem biblického ráje. Jestliže Kosmas líčí Čechy jako zemi velmi vysoko položenou, je si vědom, že z geografického hlediska přestřeluje (sám cestou do Itálie poznal Alpy). Ovšem jde tu o výšinu symbolickou: země, která nezávisí na žádné zemi jiné, je zemí zaslíbenou a ze všech zemí se nachází nejbliž k nebi (srovnejme s biblickým motivem Jákobova žebříku). Dodejme, že v tomto duchu pak o dvě staletí později pokračoval Karel IV., jenž z Čech, ale především z Prahy cíleně vytvořil místo, kde se země s nebem přímo prolínají.

Kosmas jako první český badatel (příběh o praotci Čechovi). Kosmas ve zralém věku zažil éru prvního českého krále Vratislava I. (kraloval 1085 – † 1092). Pro Kosmu a jeho současníky šlo o absolutní vrchol českých dějin: slovanský český stát byl v zaalpské („německé“) části Svaté říše římské královstvím jediným, vysoce převyšujícím vévodství bavorské, saské či rakouské... Po Vratislavově smrti byla pozice českého státu opět ponížena na úroveň knížectví a země se propadla do chaotických bojů o trůn mezi různými členy přemyslovské dynastie. A právě v této situaci Kosmas sahá po peru a začíná psát svoji kroniku, aby – pro poučení současníků i budoucích – zrekapituloval předchozí vzestup českého národa z putujícího lidu až k velmocenské roli.

Byl si ovšem vědom absence pramenů pro nejstarší dějinné období a s opatrností badatele sáhl po analogii. Byl přesvědčen, že všechny významné národy musely prožít navzájem se podobající příběhy, v nichž zásadní roli vždy hrál charismatický vůdce vedoucí svůj lid za dosažením příslibeného cíle. Pro Kosmu takovými vzory byli bibličtí Izraelité v čele s Mojžíšem a předkové starověkých Římanů vedení trojským Aeneem. A právě podle těchto dvou vůdců Kosmas zkonstruoval praotce Čecha – pln přesvědčení, že právě takhle nějak se to muselo stát. O tom, že jde o myšlenkový výplod intelektuála, a nikoli o lidovou pověst, svědčí už fakt, že v latinském textu se praotec jmenuje Boemus – aby tak byl zpětně zdůvodněn latinský název země Bohemia.

Kosmas tady sice využil svoji fantazii, ale počíná si se zodpovědností hodnou moderního vědce; když mluví o orientačně významné hoře Řípu, píše důsledně *tuším kolem hory Řípu*, neboť si samozřejmě nemůže být jist – teprve pozdější tradice o této hoře už nepochybuje.

Kosmas jako první český politický publicista (příběh o kněžně Libuši). Podobně Kosmas naložil s kněžnou Libuší. Ta původ v lidové slovesnosti má: již Kristiánova legenda z konce 10. století uvádí bezejmennou věstkyni (hadačku), která si vzala Přemysla Oráče. Kosmas ji „prorežimně“ spojil s Vyšehradem, což byla sídelní lokalita krále Vratislava, a přiřkl jí jméno související s emocemi, aby společně s důmyslným Přemyslem komplementárně vytvořila ideální pár (*cit a rozum*), neboť jen takový mohl stát u kolebky úspěšné dynastie (na okraj: profese oráče souvisí s motivem plodnosti).

A existuje mnoho důvodů pro tvrzení, že proslulý Libušin soud nad dvěma rozvaděnými muži, kteří *vynikali bohatstvím i rodem a byli jaksi správci nad lidem*, Kosmas vylíčil podle tehdy aktuálního pokusu italské hraběnky Matyldy Toskánské usmířit tvrdě soupeřící vladaře – římského krále Jindřicha IV. a papeže Řehoře VII. Jednání se uskutečnilo na hradě Canossa v r. 1077, tedy právě v době Kosmova evropského putování, a pozdější Vratislavova vojenská pomoc Jindřichovi byla podnětem pro udělení českého královského titulu.

První český humorista. Středověk neznal rozdíl mezi literaturou naučnou a beletristickou. Kosmas to dokazuje mnoha šťavnatými pasážemi. Libušin soud líčí jako groteskní komiksovou scénu. O obou mužích vypráví, že *pustili se do takové hádky mezi sebou, že jeden druhému vjel nehty do hustých vousů. Tupili se hanebně nevybíravými nadávkami a luskáním pod nosem, hrmotně vešli do dvora a s velikým hlukem předstoupili před svou paní. A když Libuše dala jednomu z nich za pravdu, tu ten druhý potřásl třikrát čtyřikrát hlavou, podle svého zvyku třikrát udeřil holí o zem, bradu si přitom slinou z plných úst poprskal a zvolal: Toť křivda mužům nesnesitelná!*

Kosmas a ženy. Teprve po návratu ze studií, již jako pokročilý čtyřicátník, si Kosmas našel dámu svého srdce: jmenovala se Božetěcha, byla nepochybně mnohem mladší než on a měli spolu syna Jindřicha. Rodina prožila šťastná zhruba dvě desetiletí, než Božetěcha v r. 1117 zemřela. Kosmas o tom učinil ve své kronice poznámku, v níž uvádí, že Božetěcha *bývala nedílnou družkou veškerých osudů mých*. Zvolená formulace podněcuje pochybnost, zda byli skutečně oddáni křesťanským sňatkem; v každém případě teprve jako vdovec se Kosmas stal děkanem u svatovítského (tehdy ještě románského) chrámu.

Kosmas nás nenechává na pochybách, že byl ctitelem ženské krásy a že dobře rozuměl ženské duši. Zároveň se však nerozpakoval nahlížet na vztah muž–žena s duchaplností a provokativním vtípem; kdoví, jak by s tím uspěl dnes. Posuďme sami: kněžna Libuše si na svém stolci *hověla, jak si rozpustile vedou rozmařilé ženy, když nemají muže, kterého by se bály, měkce uložena na vysoko nastlaných vyšíváných poduškách a opřena o loket jako při porodu*. Kosmas ovšem vzápětí podotýká, že při rozsuzování sporu *vydala se stezkou spravedlnosti a na osobu lidí nijak nehleděla*.

Ten, jemuž nedala za pravdu, si nebral servítky a promluvil způsobem, který je ofenzivní i v našich dnešních očích: „*Žena děravá se obírá mužskými soudy v lstivé mysli! Víme zajisté, že žena, ať stojí či na stolci sedí, málo má rozumu. Oč ho má ještě méně, když na poduškách leží? Tehdy opravdu se hodí spíše k tomu, aby se poznala s mužem (= intimně), nežli aby bojovníkům vynášela nálezy.*“ Kosmas však nedovolí, aby Libuše ztratila důstojnost i půvab: *Paní tu pohanu*

nesla a bolest v srdci ženským studem zastřela. Usmála se a pravila: „Pravda je, co pravíš: žena jsem, jako žena žiji...“ A jak to pokračuje, to jsme uvedli výše.

Další výtečnou pasáží je příběh knížete Oldřicha a okouzující selky Boženy. Její krásu kronikář líčí naprosto neodolatelně: *Pleť měla bělejší než sníh, jemnější než labuť, lesklejší než slonovina, krásnější než safír.* Její sňatek s již ženatým, ale stále bezdětným Oldřichem Kosmas zmiňuje s respektem, ale na závěr dodává: *A co se nyní přičítá mravnosti, to tehdy bylo pokládáno za velikou hanbu: spokojil-li se muž s jednou ženou nebo žena s jedním mužem. Žili totiž jako hloupá hovada a měli manželství společná.*

Kronika Čechů a my. Mohli bychom pokračovat ještě dlouho. Kosmas inspiruje v mnohém, ale především v tom, že pohled na dějinnou skutečnost by měl obsahovat koncepční pojetí, vědomí širokých souvislostí, úctu k faktům, atraktivnost stylu. Čeští historici to většinou umějí; teď ještě historizující novináři...

P.S. V Národní knihovně v Klementinu můžete do 23. 10. zhlédnout výstavu věnovanou Kosmovi: nabízí mj. větší počet rukopisů jeho kroniky.

